

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

АРТЕМЕНКО О. М.,
здобувач відділу
кримінологічних досліджень
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України)

УДК 343.9

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

У статті на підставі проведеного теоретичного й емпіричного дослідження виділено низку груп криміногенних чинників, що зумовлюють злочини, передбачені статтями 407–409 Кримінального кодексу України. До таких віднесено детермінанти соціально-психологічного, організаційно-правового, соціально-економічного та нормативно-правового характеру.

Ключові слова: злочини проти порядку проходження військової служби, військова злочинність, детермінація, причини, умови.

В статье на основе проведенного теоретического и эмпирического исследования выделен ряд групп криминальных факторов, обуславливающих преступления, предусмотренные статьями 407–409 Уголовного кодекса Украины. К таким отнесены детерминанты социально-психологического, организационно-управленческого, социально-экономического и нормативно-правового характера.

Ключевые слова: преступления против порядка прохождения воинской службы, воинская преступность, детерминация, причины, условия.

In the article based on the theoretical and empirical research were identified a number of groups of criminogenic factors that predispose crimes stipulated by articles 407–409 of the Criminal Code of Ukraine. These include the determinants of socio-psychological, organizational and legal, socio-economic and normative-legal nature.

Key words: crimes against the order of military service, military crime, determination, reasons, conditions.

Вступ. Актуальність кримінологічного вивчення злочинів проти порядку проходження військової служби зумовлюється низкою обставин, а саме:

а) істотне збільшення рівня цих злочинів у воєнній сфері за останні роки. Якщо в 2013 р. було обліковано всього 45 злочинів, передбачених статтями 407–409 Кримінального кодексу України (далі – КК України), то в 2016 р. – аж 2 745 подібних кримінальних правопорушень;

б) унаслідок істотного поширення вказаних злочинів відбулась кардинальна зміна структури військової злочинності, у якій близько 80% складають саме злочини проти порядку проходження військової служби [1];

в) ці злочини, пов'язані з ухиленням військовослужбовців від військової служби, становлять загрозу для національної безпеки України, ускладнюють завдання Збройних Сил України (далі – ЗСУ) щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності країни, особливо під час збройної агресії інших держав, анексії й окупації частини території України;

г) вони справляють негативний вплив на бойовий дух особового складу армії, дисципліну у військових підрозділах і з'єднаннях, що загалом значно ускладнює виконання ЗСУ поставлених завдань у зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО) тощо.

Злочини проти порядку проходження військової служби ставали предметом дослідження здебільшого для фахівців у галузі кримінального права та криміналістики. Серед них можна назвати

В.К. Грищука, В.В. Давиденка, С.І. Дячука, М.І. Карпенка, Т.Ю. Касько, М.І. Мельника, М.І. Панова, В.О. Пелецького, М.М. Сенько, М.І. Хавронюка та інших. Проте на сьогодні бракує кримінологічних досліджень таких злочинів, де б вивчались їх детермінанти.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних детермінантів, що зумовлюють вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби.

Результати дослідження. Детермінанти злочинів проти порядку проходження військової служби досліджено на підставі вивчення спеціальної наукової літератури, аналітичних звітів правоохоронних органів (військової прокуратури та Військової служби правопорядку ЗСУ (далі – ВСП)), а також результатів емпіричного дослідження (яке складається з вибіркового вивчення 320 кримінальних проваджень, розглянутих судами України в усіх областях за статтями 407–409 КК України протягом 2014–2017 рр.), експертного опитування працівників органів військової прокуратури, ВСП та військовослужбовців, які несуть службу в зоні проведення АТО (усього опитано 500 респондентів).

Узагальнення отриманих результатів дало можливість класифікувати детермінанти розглянутих кримінальних правопорушень на соціально-психологічні, організаційно-управлінські, соціально-економічні й нормативно-правові.

Соціально-психологічні детермінанти є основними, оскільки вони здатні викривити ставлення військовослужбовців до військової дисципліни, військового порядку, обов'язків військової служби, наданої військової присяги, своїх конституційних обов'язків та наказів своїх командирів і начальників.

Експертне опитування дало змогу розширити уявлення про соціально-психологічні детермінанти зазначених злочинів:

1) прагнення окремих військовослужбовців зберегти власне життя в умовах зони проведення АТО;

2) низький рівень військової дисципліни;

3) незгода деяких військовослужбовців із діями Генерального штабу ЗСУ та безпосередніх військових командирів;

4) низький рівень патріотизму в деяких військовослужбовців;

5) недостатній рівень бойового духу деяких бійців;

6) упевненість окремих військовослужбовців у безперспективності оборонної стратегії під час проведення АТО в Донецькій і Луганській областях України;

7) заборона на відкриття вогню по сепаратистам так званих ДНР і ЛНР та їх бойовим позиціям відповідно до умов Мінських домовленостей;

8) політичні міркування деяких військовослужбовців, їх толерантне ставлення до ідеології керівництва Російської Федерації, так званих ДНР і ЛНР;

9) упевненість деяких злочинців у можливості уникнення кримінальної відповідальності шляхом переходу до лав воєнізованих формувань так званих ДНР і ЛНР тощо.

З огляду на те, що більшість (60,3%) злочинів проти порядку проходження військової служби вчиняються за мотивами боягузтва й легкодухості, на перший план виходить така негативна обставина, як низька стресостійкість і нерозвинена вольова сфера військовослужбовців.

Військові психологи зазначають, що стрес є домінуючим почуттям у військовослужбовців. Найбільший емоційний стрес має місце у випадках загрози життю й здоров'ю особи, коли вона перебуває в зоні бойових дій. Такий стрес називається бойовим. Ознакою стресогенного впливу на психіку військовослужбовців є страх. Спостереження за поведінкою військовослужбовців в умовах реальної бойової обстановки показують, що 90% із них відчувають страх у виразній формі (блювання, небажане виділення сечі й калу). У чверті бійців, як правило, страх не проходить і після бою, а переростає в бойову психічну травму (посттравматичний стресовий розлад). Однак військовослужбовці під час несення служби можуть переживати стреси, викликані також загрозою для їх економічного й соціального статусу, сімейних відносин тощо [2, с. 5]. Ця теза знайшла підтвердження в матеріалах судової практики.

Реалізація злочинної мотивації, спрямованої на ухилення від військової служби, пов'язується також із труднощами протікання психологічної адаптації військовослужбовців під час несення ними служби в зоні АТО. На це впливають такі чинники, як страх військовослужбовців бути вбитим, пораненим чи взятим у полон сепаратистами, віддаленість від близьких, вимушена самотність у незнайомій місцевості тощо [3, с. 2].

На формування готовності вчинити злочин проти порядку проходження військової служби можуть вплинути психологічні чинники щодо неспівпадіння очікувань військовослужбовців із реальністю під час несення служби в зоні проведення АТО. Це може стосуватись іноді негативного ставлення місцевого населення до бійців, упередженого ставлення сержантсько-старшинського складу до деяких військовослужбовців, ігнорування потреб останніх із боку чиновників і військового керівництва поза зоною АТО тощо.

Беручи до уваги те, що *організаційно-управлінські детермінанти* стосуються різних аспектів діяльності ЗСУ та роботи правоохоронних органів, класифікуємо їх за змістом на декілька груп:

1) недоліки реформування сектору оборони України виявляються в малоефективності управління діяльністю ЗСУ; нераціональному використанні й розподілі бюджетних коштів, що виділяються державою на сектор оборони; несвоєчасному виконанні положень Стратегічного оборонного бюлетеня України, де визначені основні напрями модернізації ЗСУ; забюрократизованості сфери тощо;

2) прорахунки кадрової політики Міністерства оборони України виражаються в недієвості змішаної системи комплектування особового складу ЗСУ військовослужбовцями як за контрактом, так і за призовом; призові під час часткової мобілізації в 2014–2015 рр. осіб, частина з яких не мали достатньої мотивації, не були патріотично налаштовані, відзначались низьким рівнем моральних і професійних якостей, антисуспільною установкою та психічною деформацією, багато з них систематично вживали алкоголь (прорахунки кадрової політики призвели до того, що в першу хвилю мобілізації близько 30% осіб ухилились від проходження військової служби шляхом дезертирства або самовільного залишення військової частини); укомплектованості первинних офіцерських і сержантських посад військовослужбовцями-контрактниками з недостатнім рівнем військової підготовки та мотивації на сумлінне виконання військового обов'язку тощо;

3) високий рівень корупції у війсьній сфері. Він оцінюється в 30% оборонного бюджету України [4, с. 1], що в 2017 р. становить близько 20–25 млрд грн. Корупція заважає реформувати ЗСУ, покращувати різні види забезпечення особового складу армії, що в підсумку зменшує вмотивованість військовослужбовців, погіршує їх ставлення до військової служби;

4) прорахунки у реформуванні та діяльності органів військової юстиції: ліквідація військових судів у 2010 р.; реорганізація органів військової прокуратури в 2012 р.; позбавлення прокуратури функції загального нагляду; позбавлення функції дізнання ВСП; нестворення нового органу військової юстиції на кшталт Військової поліції з правом дізнання щодо військових злочинів і їх розслідування; гуманна каральна політика судів щодо винних в ухиленні від проходження військової служби;

5) чинники, що заважають якісному розслідуванню злочинів: труднощі слідчих у розслідуванні цих злочинів, які мають суміжний характер; складність доставляння затриманого підозрюваного військовослужбовця до слідчого судді для обрання першому запобіжного заходу через велику відстань від місць постійної дислокації військових частин у центральних або західних областях України до судів Донецької або Луганської областей, що становить від 850 до 1 288 км [5]; незначна частка проваджень (36%), де встановлено причини й умови, що посприяли вчиненню цих злочинів;

6) недоліки організації військової служби: прорахунки роботи офіцерського й сержантсько-старшинського складу ЗСУ (непрофесіоналізм, недостатня військова підготовка, відсутність управлінських здібностей, низький рівень морально-етичних якостей); наявність у деяких підрозділах ЗСУ випадків нестатутних відносин; недостатній контроль військовими командирами за поведінкою особового складу; ігнорування окремими військовими командирами ланки бригада-батальйон алкоголізму військовослужбовців, що призводить до численних небойових втрат, тощо;

7) поширення алкоголізму. Упродовж 2014–2017 рр. у ЗСУ загинуло близько 2,3 тис. військовослужбовців, з них близько 1 тис. осіб складають так звані небойові втрати. Їх основними причинами є розстріл товаришів по службі, необережне поводження зі зброєю, каліцтва, що призвели до смерті, дорожньо-транспортні пригоди тощо. Більшість наведених дій вчиняються військовослужбовцями в стані алкогольного сп'яніння [6];

8) непрофесіоналізм Генерального штабу ЗСУ, який особливо проявився в 2014–2015 рр. у військово-тактичній безграмотності військового командування. Це призвело до великих втрат особового складу ЗСУ під час боїв під Іловайськом і Дебальцевим. Недовіра та невпевненість частини військовослужбовців у діях Генерального штабу ЗСУ може зумовити реалізацію злочинної мотивації;

9) недоліки воєнно-ідеологічної підготовки та психологічної роботи з особовим складом ЗСУ: низький рівень патріотизму деяких військовослужбовців; незадовільна державна національно-ідеологічна політика; неповнота інформаційно-пропагандистського забезпечення, військово-патріотичного виховання, культурно-просвітницької роботи, захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу; відсутність у ЗСУ тривалий час (до 2017 р.) служби військового духовенства (капеланської служби); невміння сержантсько-старшинського та молодшого офіцерського складу ЗСУ надавати первинну психологічну допомогу військовослужбовцям; неналежний рівень взаємодії психолога з керівництвом військових підрозділів і з'єднань [7, с. 304–310];

10) неповнота демократичного цивільного контролю за діяльністю ЗСУ, що проявляється в недієвості інститутів громадянського суспільства (громадські ради при Міністерстві оборони України, громадські організації, волонтерський рух, профспілка працівників ЗСУ) щодо моніторингу й контролю роботи насамперед центрального апарату Міністерства оборони України, оцінки ефективності його діяльності, правильності та прозорості прийнятих управлінських рішень тощо.

Соціально-економічні детермінанти злочинів проти порядку проходження військової служби були підтверджені результатами експертного опитування. Так, респонденти серед них вказали на невиконання державою взятих на себе зобов'язань із достойного грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ, особливо тих, які безпосередньо беруть участь у бойових діях у зоні АТО, а також на незадовільне речове, продовольче й медичне забезпечення військовослужбовців.

Наразі неповною мірою виконуються ключові функції воєнної реформи – надання військовослужбовцям і членам їхніх родин такого набору соціальних гарантій і послуг, який був би адекватним рівню ризику, який вони на себе добровільно беруть, забезпечував би безперешкодне й повноцінне виконання ними своїх обов'язків, мотивував би до добровільного проходження військової служби, особливо в умовах збройного конфлікту [8, с. 63].

Значне збільшення фінансування сектору оборони до рівня 5% ВВП відбулось лише протягом останніх декількох років, тоді як увесь період незалежності України ЗСУ недофінансовувались. Їх потреби забезпечувались лише на третину. У 2018 р. фінансування ЗСУ планується на рівні 83,3 млрд грн [9]. Однак і цих коштів недостатньо для реалізації положень законодавства щодо достойного забезпечення військовослужбовців, оскільки частина їх витрачається на закупівлю нової та модернізацію існуючих зразків військової техніки й озброєння, забезпечення підрозділів паливно-мастильними матеріалами та інші види витрат.

Наприклад, у 2013 р., тобто перед початком воєнної операції на Сході України, розмір мінімального грошового забезпечення військовослужбовця-контрактника першого року служби становив лише 2 049 грн. Це в 1,8 раза менше від середньої заробітної плати в Україні на той період [10, с. 35]. З вересня 2017 р. заробітна плата військовослужбовцям зростає. Її розмір для бійців, які несуть службу на передовій у зоні проведення АТО, з урахуванням доплат сягатиме 17 тис. грн.

Однак військові командири та начальники із цього приводу не виражають великого оптимізму. Зокрема, командир полку «Азов» Національної гвардії України, коментуючи рівень грошового забезпечення військовослужбовців, зазначив, що неможливо мотивувати бійця ризикувати життям і відповідним чином подавляти потужний інстинкт щодо самозбереження, виплачуючи йому заробітну плату, яка дорівнює 10–12 тис. грн [11]. Тим більше, що протягом 2014–2016 рр. заробітна плата військовослужбовців у зоні АТО в середньому дорівнювала 6–7 тис. грн.

Соціально-економічні чинники виявляються також у незадовільному житловому (у черзі на отримання службового житла перебувають понад 40 тис. військовослужбовців [10, с. 37]), матеріально-технічному, соціальному, медичному, гуманітарному та інших видах забезпечення особового складу ЗСУ.

Нормативно-правові криміногенні чинники стосуються неповноти, пробілів, дублювання положень багатьох нормативно-правових актів у сфері правового забезпечення діяльності ЗСУ, органів військової юстиції, порядку проходження військової служби, а також неточностей кримінального й кримінального процесуального законодавства.

Під час експертного опитування працівників органів військової прокуратури та ВСП вдалося визначити низку недоліків чинного законодавства, що так чи інакше сприяють поширенню злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України, а саме:

- а) позбавлення Законом України «Про прокуратуру» 2014 р. органів прокуратури, у тому числі військової, функції загального нагляду;
- б) неточне визначення в статтях 407–409 КК України терміна «особливий період» із нечітким строком його дії;
- в) нежорсткі санкції злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України;
- г) неприйняття Закону України «Про Військову поліцію»;
- г) нечіткість законодавства щодо організації розшуку військовослужбовців, які ухиляються від проходження військової служби;
- д) нерегульованість у статті 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» строків проходження служби різними категоріями військовослужбовців тощо.

Загалом про необхідність внесення відповідних змін до законодавства України стверджують чверть респондентів.

ВСП на окреме звернення до неї вказало такі правові чинники, що сприяють вчиненню досліджуваних злочинів:

- нерегульованість до січня 2017 р. питання строків проходження військової служби військовослужбовцями за контрактом під час дії особливого періоду;
- неузгодженість на законодавчому рівні питання притягнення до відповідальності військовослужбовців строкової військової служби, які залишають військові частини терміном до 3 діб, та військовослужбовців військової служби за контрактом, які залишають службу до 10 діб [12].

Зрозуміло, що вказані законодавчі недоліки викликають у деяких винних почуття безкарності під час самовільного залишення військової частини та підвищують шанси повторного вчинення подібних злочинів.

Нормативно-правовою прогалиною законодавства про кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України, є відсутність будь-якої постанови Пленуму Верховного Суду України про судову практику в справах про військові злочини [13]. Це не сприяє вирішенню деяких правових колізій КК України, ускладнює роботу слідчих, прокурорів, суддів.

Не виключається, що на детермінування злочинів проти порядку проходження військової служби можуть впливати також інші криміногенні чинники.

Висновки. Дослідження детермінантів злочинів проти порядку проходження військової служби дає підстави стверджувати, що на поширеність цих кримінальних правопорушень у воєнній сфері впливає ціла низка різних за характером криміногенних чинників. Детермінанти вказаних злочинів мають здебільшого форму умов, оскільки сприяють реалізації злочинної мотивації військовослужбовців, спрямованої на ухилення від проходження військової служби. Умови цих злочинів стосуються багатьох суб'єктів (військовослужбовців ЗСУ, сержантсько-старшинського складу, нижнього й середнього офіцерського складу, вищого керівництва Міністерства оборони України, працівників правоохоронних органів тощо). Наявність великої кількості детермінантів, що зумовлюють вчинення зазначених злочинів, вимагає розроблення системи заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання.

Список використаних джерел:

1. Лист Генеральної прокуратури України від 6 лютого 2017 р. № 27/1-38вих-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>.
2. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань Антитерористичної операції (порадник для офіцерів і сержантів). – К. : Генеральний штаб Збройних Сил України, 2014. – 22 с.
3. Пам'ятка військовослужбовцю під час підготовки до бою та в бою / НДЦ гуманітарних проблем ЗС України, Соціально-психологічного центр ЗС України, Громадська організація «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій». – Миколаїв, 2014. – 54 с.
4. Олійник О.М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.М. Олійник ; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Станіса НАПрН України. – Х., 2015. – 20 с.
5. Лист Військової прокуратури сил антитерористичної операції від 17 березня 2017 р. № 06-356вих-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>.
6. Пияцтво в українській армії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alkostop.info/naslidki/x76.html>.
7. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : [монографія] / Є.М. Потапчук. – Хмельницький, 2004. – 322 с.
8. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К. : НІСД, 2017. – 928 с.
9. Про Державний бюджет України на 2018 рік : проект Закону України від 15 вересня 2017 р. № 7000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551.
10. Біла книга – 2013: Збройні Сили України / Міністерство оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України. – К., 2014. – 75 с.
11. Шереметьєва С.С. Андрей Билецкий: «Если враг решит подвинуть фронт, мы умоемся кровью» / С.С. Шереметьєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/article/politics/2016-11-20/andrey-biletskiy-esli-vrag-reshit-podvinut-front-myi-umoemsya-krovyu/8426>.
12. Лист Військової служби правопорядку Збройних Сил України від 7 березня 2017 р. № 306/1/1898 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrmilitary.com/p/ukrainian-military-police.html>.
13. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за ухилення від проходження військової служби: історичний аспект / М.І. Карпенко, Н.В. Кравець // Юридична наука. – 2012. – № 6. – С. 85–101.

